
ПРИВРЕДНИ КРИМИНАЛ

др Јован ЂИРИЋ
Институт за упоредно право, Београд

ПРЕВАРЕ

Резиме

У Србији се проблематици превара и од стиране теоретичара и од стиране практичара, припадаје знатно мање пажње него корупцији, иако да између остало и због тога у српском друштву постоје знатне поједности за свих разних врста преварној понашања. Ту ипак треба имати у виду и чињеницу сиромаштва, те лакомислености и халаљивости која из тога произилази, како на нивоу појединаца, ипак и на нивоу друштва у целини. И људи и друштвене институције у таквој ситуацији, а нарочито ако се ради о стираним инвестицијама, углавном верују да је могуће доћи до брзе и лаке зараде, што је наравно погрешно уверење, али које може допринети томе да се лако постоје жртва преваре. Бити жртва једне преваре понекад може имати изузетно негативне последице, иј. доводи до тежких личних и породичних драма. Држава међутим, не чини довољно ни на превенцији преварних понашања, а још мање на помоћи жртвама превара, како би се деловало превентивно на плану даље преварној понашања. О свему томе, као и о неким занимљивим и поучним примерима из светске историје и историје САД, говори се у овом чланку.

Кључне речи: преваре, жртве, сиромаштво, лакомисленост, примери превара, „ирне листе“.

Неко би могао рећи, како је овај текст и неумесан и претенциозан и бесмислен и површан, јер покушава да на свега неколико наредних страница обради оно за шта нису довољни ни читави томови књига. Преваре су комплексна проблематика, па се највећи број истраживача и не усуђује да „загризе“ у ту проблематику, те се догађа да се овом проблему превара придаје недовољно пажње. Тако на пример, ако на домаћој бази података о чланцима у научним часописима, као кључну реч укуцате реч „корупција“, добићете знатно већи број библиографских јединица него када укуцате реч „преваре“.¹

Већ сама та чињеница довољно говори да се проблематици превара у нашој земљи не придаје довољно пажње, а то ће рећи да су грађани, појединци, физичка и правна лица у Србији, прилично незаштићени и да веома лако постају жртве ових врста кривичних дела. Људи су у Србији дакле са једне стране недовољно едуковани када је реч о различитим врстама преварног понашања, а са друге стране довољно сиромашни да би лако наседали на преваре. Управо о тим проблемима ми овде желимо да кажемо неку реч више.²

Године 1917–18. извесни Чарлс Понзи (*Charles Ponzi*) је био путујући молер на Флориди. Први светски рат се управо завршавао и финансијски системи Европе су били разорени. Понзи, наслутивши могућност да се обогати на послератној финансијској конфузији, дошао је на идеју како да постане милионер. Крајем 1919. године, Понзи је отишао у Бостон и изнајмио канцеларију у центру града, где је отворио компанију коју је назвао „Сигурна мењачница“ (*Securities Exchange Company*). Његова компанија, како је тврдио, основана је да откупљује међународне поштанске купоне у Француској и Немачкој (чије су валуте тада биле увелико обезвредене) и да их продаје у САД за америчку валуту. Понзи је нудио 50% зараде за улагања у року од само 45 дана, и више од 40.000 људи у Бостону је уложило свој новац код њега. Првих неколико хиљада људи који су извршили улагање, добили су назад велики новац, укључујући и обећани профит, а Понзи је узимао новац од нових улагача да би исплаћивао зараде. Први улагачи су рекли својим пријатељима о брзом начину стицања зараде и та вест се брзо ширила. На врхунцу свог успешог пословања, Чарлс Понзи је био поздрављен од једног новинског репортера као највећи Италијан који је икада живео. Каснији неповољни извештаји у истом бостонском листу коначно су утицали да престане прилив нових улагача. Без новог новца, није могао

1 Види: <http://scindex.nb.rs/>.

2 Могли бисмо овде говорити о лаковерности, која произилази и из неискуства и неедукованости, неприпремљености на све оно што тржиште доноси са собом, као и о сиромаштву, које провоцира сан о брзом богаћењу. У таквим психо-социјалним условима, релативно лако је постати жртва преварног понашања.

да исплаћује „профит“ својим претходним улагачима, тако да је затворио компанију, односећи са собом и последњу пару.³

Колико вам ово звучи познато? Колико у свему томе има сличности са оним што се догодило почетком деведесетих година у Србији са „Дафимент банком“ и „Југоскандиком“? Многи аналитичари и тадашњи опозициони политичари тврдили су како је у ствари тадашњи режим „лансирао“, „измислио“ систем ових двеју банака не би ли тиме „исисао“ финансијска средства од лаковерних грађана.⁴ Једно се ипак мора рећи: да су грађани знали шта се догодило скоро 70 година пре тога, као и да је неко од аналитичара и новинара, грађанима јасно и гласно испричао причу о преваранту Понзију, ствар са Дафином и „Југоскандиком“ би можда била другачија.⁵ Ако ништа друго, јасно је да, ма ко стајао иза ових банака, није у ствари био много оригиналан и инвентиван. Сличан догађај се десио у Албанији 1996. године, што је замало довело до пада државне владе. Више од четвртине становника Албаније ставило је своју уштеђевину у једну од неколико великих Понзијевих шема покренутих од локалних криминалаца. Тадашњи председник Албаније, Сали Бериша, казао је да влада није желела да заустави примену Понзијеве шеме јер су сматрали да су такве ствари, па и преваре, нормалне на једном слободном тржишту.⁶

Прича о пирамидалној штедњи, те различитим преварама, не везује се само за САД с краја Првог светског рата и Албанију, односно Србију деведесетих. Наиме, 1989. је извесни Сергеј Мавроди основао у Москви компанију за увоз компјутера и компјутерске опреме. Мавроди је фебруара 1994. покренуо нови бизнис, основао компанију МММ, и одмах кренуо са агресивном телевизијском рекламом и обећаним каматама од око 1.000% годишње. Августа исте године Сергеј Мавроди бива ухапшен, због пореске утаје, али он убрзо бива изабран за депутата у Думу, па се 1996. чак кандидује и за Председника Русије. Фирма МММ је 1997. банкротирала и према проценама, оштетила своје улагаче за чак

3 Види: www.pravoslavna-srbija.com/Pravoslavlje/Bog%20%20nauka/Buducnost...

4 На неки начин то је 2006. године у изјави на суду тврдила и сама оптужена Дафина Милановић, оптужујући и Аркана и Слободана Милошевића, као и такође покојног бившег гувернера Бору Атанацковића, као и покојну Клару Мандић за то да су фактички они руководили банком (www.vesti.rs/Hronika/Dafina-optuzila-Arkana-i-Slobodana-Milosevica.html). Наравно, све ово треба узети са много резерве, јер практично сви које је она оптужила у својој изјави на суду, су већ тада били покојни, тако да све то нису могли да негирају и да се са Дафином „погледају у очи“.

5 После битке сви су генерали, јер су се након што је све „пукло“, јавили „аналитичари“, који су од почетка све знали.

6 Види: www.vijesti.me/svijet/moguće-regionalne-posljedice-albanskih-protesta-clanak-3373.

10 милијарди долара.⁷ Међутим, ствар се ту са Сегејом Мавродијем не завршава. Он се сели у САД, а 1998. на територији Доминиканске Републике оснива једну сасвим необичну компанију, „*Stock Generation*“. Ради се у ствари о веб-сајту, о једној виртуелној компанији, која је препродавала непостојеће некретнине и друге робе. На главној страни ове веб-сајт фирме, болдираним словима је заиста стајало упозорење да је све виртуелно и да се не ради о правим берзама и робама, али је неких око 250.000 људи било привучено обећањем од 200% камате, те је у ту виртуелну берзу, може се рећи игру, уложило око 5,5 милиона долара. 2000. године, компанија је и формално банкротирала, а 2003. Сергеј Мавроди је ухапшен у САД. У затвору је провео до 2007. када му је изречена казна од 4 године затвора, па пошто је већ „одслужио“ скоро целу казну, приликом изрицања је у ствари био пуштен из затвора. Занимљиво је да од јануара 2011. Сергеј Мавроди покушава са новом пирамидалном штедионицом.⁸ Да ли ће му поново успети? Па рекли бисмо да хоће, све док постоји похлепа као општа људска особина и наивна вера у то да се брзо, преко ноћи може стећи велико богатство. И исто тако, могућност да путем телевизијске рекламе, знатан број људи буде увучен у „ланац преваре“.⁹

Слична прича је и прича о америчком бизнисмену *Kenneth-у Lay*, оснивачу и власнику компаније Енрон, која је на спектакуларан начин „имплодирала“ 2001. године, након што је *Lay* инвеститоре, односно улагаче, довео у заблуду и навео да улажу у његов инвестициони фонд и практично их оштетио за око 50 милијарди долара. *Lay* је умро 2006. године, неколико месеци пре него што му је изречена пресуда, а након што је оглашен кривим.¹⁰ Шок који су доживели преварени грађани – инвеститори, био је међутим толики, да код извесног броја преварених, ојађених улагача, и даље постоји неверица и сумња у званичне извештаје о смрти *Ken-а Lay-а*, па је тако основан и интернет сајт на којем се скупљају и презентују све информације које указују на трагове о томе да је Кен можда и даље жив.¹¹

Треба поменути и случај *Bernarda L. Madoff-а* и његову фирму „*Investment Securities LLL*“, која је почела са радом још 1960. године и по-

7 Види: [http://en.wikipedia.org/wiki/MMM_\(pyramid\)](http://en.wikipedia.org/wiki/MMM_(pyramid)).

8 *Ibidem*.

9 Посебна тема о којој би се могло говорити јесте улога телевизије, односно рекламе у ширењу преваре, преварног понашања. Сасвим је јасно да без помоћи телевизије, многе преваре не би успеле, па једно од питања јесте и питање колико је телевизија свесни, а колико несвесни помагач данашњим преварантима.

10 Види: http://business.timesonline.co.uk/tol/business/industry_sectors/banking-and-finance/articles5346211.ece.

11 Види: www.kenlayisalive.org/.

словала по сличним принципима пирамидалне (Понзи) штедње, а што се све „завршило“ 2008. године, када су „ланац“ („пирамида“) пукли, и када је *Madoff* оштетио своје штедише (међу њима и чувене Стивена Спилберга и Опру Винфри) за укупно чак 50 милијарди долара.¹²

У последњих неколико година у нашој и стручној и лаичкој јавности, тема корупције доминира. Насупрот томе, као што смо на почетку већ констатовали, једна друга тема, тема која је по много чему блиска теми корупције, тема превара, остаје некако у запећку, односно преварама се ипак придаје знатно мање пажње него корупцији, знатно мање пажње него што би то требало. Сматра се да висок степен корупције у једном друштву, пре свега одвраћа потенцијалне стране инвеститоре од улагања у таква друштва.¹³ Тврди се да повећање корупције од само 1 одсто, првенствено кроз политичку нестабилност, утиче на смањење економског раста за 0,72 одсто.¹⁴ Ипак, могло би се, макар у једном теоријском смислу рећи и то да просечан страни инвеститор може унапред „укалкулисати“ додатне трошкове у вези са корупцијом, у вези са помићивањем локалних званичника (службеника), док је таква калкулација ипак знатно теже изводива када се ради о преварама, односно (било који) страни инвеститор не пристаје на то да буде жртва превара, локалних, или неких других функционера.¹⁵ То у суштини говори да су за стране инвеститоре саме преваре нешто што може бити чак и опасније од корупције, просто зато што се са фактором корупције можда и може унапред калкулисати, док то није случај са преварама.¹⁶ Са друге стране пак, корупција, ипак не мора негативно деловати на стране инвестиције, јер је ниво страних инвестиција врло висок управо у Кини, упркос знатно израженој корупцији.

Друга је ствар са преварама, оне директно и врло негативно утичу пре свега на међусобно поверење у привредном пословању и самим тим на свеопшту друштвену, економску и правну сигурност, а што и јесте синоним за оно што називамо „владавина права“.¹⁷

У Енглеској је на пример кривично законодавство у вези са преваром веома развијено. У питању су на пример: „прибављање имовине

12 Види: http://en.wikipedia.org/wiki/Bernard_Madoff.

13 Јован Ђирић, „GRECO у борби против корупције“, *Страни љавни живои* 1–3/2006.

14 Pak Hung Mo, „Corruption and Economic Growth“, *Journal of Comparative Economics* Vol. 29 Issue 1, March 2001. pp. 66–79.

15 Према истраживањима неких холандских истраживача, 2009. године је тзв. нигеријска превара однела 9 милијарди долара, а што је дупло више него 2008. године. О томе на интернет адреси: www.onlinetrziste.com/2010/01/30/nigerijska-prevara-odnijela-9-milijardi-dolara-u-2009.html.

16 Драган Јовашевић, „Кривична дела корупције“, *Страни љавни живои* 3/2008.

17 Раинер Фаупел, „The Rule of Law“, *Страни љавни живои* 2/2009.

преваром“, али исто тако и „прибављање новчане користи преваром“, затим „прибављање услуга преваром“ и „избегавање обавеза преваром“. ¹⁸ Треба имати у виду да се у англо-саксонском правном систему ради о *case-law* прецедентном праву, где се иде од појединачног ка општем, док је у нашем, континенталном правном систему то другачије, првенствено се иде од општег ка појединачном. Ипак, чини се да треба узети у обзир и неке друге факторе, пре свега развијеност облика и модалитета превара у енглеском правном систему, као и нешто што бисмо могли назвати „светост (приватне) својине“, а што у англо-саксонском систему јесте знатно израженије него код нас. ¹⁹ Такође треба рећи и то да тржиште и тржишна привреда јесу на неки начин идеално тле за преваре, преваре и нису карактеристичне за оне ситуације, друштва, у којима тржиште као такво није развијено. Било како било, без обзира на одређене идеолошке конотације, сасвим је јасно да одговарајући друштвено-економски, па и технолошки развој, нужно доводи до тога да ишчезавају неки стари, а појављују се неки нови облици преварног понашања. На пример, стечајеви као такви, раније су били релативно ретка појава, те су биле и ретке појаве које су се односиле на лажне стечајеве и оштећење поверилаца, односно различите врсте превара у вези са стечајем. Или на пример преваре у вези са осигурањем уопште, па и допунским (додатним) здравственим осигурањем. Код те врсте осигурања, као и код све распрострањенијих животних осигурања, могу се појављивати и субјективности лекара – цензора, који или процењују штету, или склапају осигурање са појединцима. ²⁰ О интернету као так-

18 Катарина Дамјановић, „Кривична дела преваре у енглеском праву“, *Архив за љравне и друштвене науке*, 1/1994 стр. 59–71.

19 Ма како то парадоксално звучало, преваре у привредном пословању нису толико карактеристичне за социјализам, колико за капитализам. Једноставно зато што увећање имовине није нешто што је најзначајнији мотив социјалистичких предузећа, и привредника, онолико колико је то случај са капиталистичким предузећима. Друштвена својина, јесте заиста „алајбегова слама“ о којој обично нико не води много рачуна нити у смислу њеног увећања, нити у смислу њеног очувања, док тамо где се о имовини адекватно води рачуна, тамо се на свако на сваки начин труди да се она увећа, на сваки начин, па и путем преваре. Социјалистички менаџер нема велики мотив да увећа имовину предузећа којим руководи, јер он лично од тога најчешће нема велике користи. Сасвим супротно од капиталистичких менаџера, који на пример и путем тзв. бонуса имају врло изражен интерес и мотив да увећају имовину свог предузећа којим руководе на сваки начин, па и путем преваре. То што су плаћенији, то што им плата зависи од успеха предузећа којим руководе, не значи да неће бити склони превараном понашању. (О платама и свеукупним приходима савремених западних менаџера, види на пример и код Christoph Kumpan, „Performance and Remuneration of Company Directors – legal approaches in Germany, the EU and the USA“, *Сѳрани љравни живој* 1/2008, стр. 85)

20 Јован Ђирић, Роберт Сепи, „Упоредноправна анализа словеначког и српског законодавства о здравственој заштити и здравственом осигурању“, *Сѳрани љравни живој* 3/2005.

вом, о тзв. сајбер криминалу, криминалу који се развио тек у последњих 10–15 година, да и не говоримо.²¹ Могућности да се управо у тој области остваре врло велике преваре и на непоштен начин знатно заради, односно нечија имовина оштети, врло су изражене, нарочито у оним друштвима где је врло велики део популације окренут коришћењу интернета, па се и због тога формирају посебна тела и спроводи специјализација и перманентна едукација за потребе борбе против високо-технолошког криминала.²² Таква пракса постаје све чешћа, о томе се све више говори и када је реч о Србији.

Тако је на пример у последње време актуелна прича о фишингу. *Phishing* (изговара се као реч *fishing*) представља начин преваре корисника рачунара у циљу откривања личних или финансијских информација путем лажне е-поруке или веб локације. Примаоци е-порука се упућују на лажну *web* локацију где се од њих захтева да унесу личне податке, као што су број рачуна или лозинка. Ове информације се након тога користе за крађу идентитета.²³ Ради се ту заиста о својеврсном „пецању“ („фишингу“).

О преварама се може говорити у смислу једне чисто правне анализе. Чини нам се међутим, да је посебно занимљиво питање, на које треба посебно обратити пажњу, питање механизма превара, односно питање превенције преварног понашања. Ради се у ствари између осталог и о питању: „ко су жртве превара, колико су оне саме обично криве за то што су постале жртве преваре, те у вези управо и са тим – шта све треба урадити да би се преваре спречиле, да би се по обиму и по штетности, оне смањиле, те како помоћи жртвама превара, када се преваре ипак догоде.“ Питање једне појединачне преваре никада није питање које се тиче само те појединачне жртве, јер се у ствари код превара увек на овај или онај начин ради о урушавању поверења у систем, па самим тим и урушавању самог система владавине права.²⁴

Све у свему, проблематика превара уопште, мањим је делом проблематика правне, а већим делом проблематика криминолошке, виктимолошке и криминално-политичке природе. Виктимолошки аспекти код превара су посебно занимљиви, јер ако жртва не сарађује довољно добро и успешно са органима гоњења, са тужилаштвом и полицијом, онда су и могућности за превентивно деловање битно смањене.

21 Драган Прља, Марио Рељановић, „Високотехнолошки криминал – упоредна искуства“, *Сѝрани љравни живојѝ* 3/2009, стр. 151–184.

22 На пример у Француској 58% становништва користи интернет, односно толики број људи може постати жртвом различитих компјутерских манипулација и превара. (Милан Милошевић, Владимир Урошевић, „Борба против високотехнолошког криминала у Републици Француској“, *Сѝрани љравни живојѝ* 3/2010 стр. 183–186)

23 Види: <http://windows.microsoft.com/sr-latin-CS/windows-vista/what-is-phising>.

24 Rainer Faupel, „The Rule of Law“, *Сѝрани љравни живојѝ* 2/2009.

Човек наравно када каже жртва уопште, најпре помисли на жене, на насиље над њима, нарочито сексуално насиље. Но не мора бити само о томе реч. Вероватно да је и код овог кривичног дела тамна бројка криминалитета релативно велика, просто зато што се људи стиде и устежу да признају да их је неко преварио, односно да признају да су испали смешни, наивни, лаковерни, непромишљени, речју глупи. „Људи ће ми се смејати“, јесте начин размишљања жртва превара, слично као што и жртве силовања, понекад могу размишљати у стилу: „Људи ће ме осуђивати и рећи ће да сам ја у ствари њега изазивала.“²⁵

Код преваре је специфично и то што жртве преваре и саме понекад покушавају да учине превару, односно да преваре преваранта, али на крају ипак буде обрнуто. „Хоћу да јефтино купим злато, улазим у ризике сваке врсте, па и тиме што чиним кривично дело прикривања,²⁶ али на крају, уместо злата, продају ми обичну бижутерију.“ Или на улици „купујем девизе, а испостави се да су то фалсификати. Свестан да сам учинио нешто што је и нелегално и неморално, ипак ћу ћутати.“ Осим тога, код нашег свега је уобичајено да се увек тражи некаква „веза“ и за шта треба и за шта не треба. Везе врло често јесу праћене давањем мита, а то је нешто што нико неће да призна исто као што неће да призна да га је та „веза“ на крају преварила. Исто тако, људи ће, нарочито ако су образовани, тешко признати да су ишли код надрилекара, или код „бабе врачаре“ да им она скине неку „црну магију“. А дешава се да и образовани људи, нарочито у тренуцима личних и породичних проблема и криза, посежу и за таквим стварима. После, када постану жртве, стиде се свега тога и оптужују сами себе. У сваком случају нерадо причају о свему томе и пред најближим пријатељима, а камоли пред тужиоцима и на самом суду. Због тога је таквим жртвама неопходно објаснити да нису једини и да има још много таквих, таквих који су на сличан начин постали жртве. Због тога је важно да и медији о преварама говоре на начин који ће људе учинити обазривијим, а са друге стране, на начин који ће „утешити“ жртве, тиме што ће им се рећи макар само то да нису једини који су насели, те да се не стиде и не устежу и да помогну полицији и тужилаштву.

Поједностављено речено, тужилац се жртви мора обраћати речима: „не, нисте ви криви, немате чега да се стидите, то се догађало и многим другима пре вас и догађаће се и убудуће.“ „Истовремено, не треба да бринете, неће против вас бити покренут никакав кривични поступак.“²⁷

25 Јован Ђирић, *Тужиоци и жртве*, Београд, 2009.

26 Обични људи наравно не знају да се то дело зове „прикривање“, али ипак знају да то није баш сасвим легално.

27 Важно је овде рећи и то да то тужиочево обећање о томе да неће бити покренут поступак, мора у сваком случају заиста бити испоштовано, јер ако се догоди

Ви сте жртва, не суди се вама и ваш задатак је да нама помогнете не само да се дотични казни, већ да се такве ствари у будућности више не догађају, или бар да се што ређе догађају.“ У свету се жртвама превара и борби против превара у привредном пословању, посвећује углавном већа пажња него што је то случај код нас. Један од можда најглавнијих разлога за то је то што је наше друштво углавном „жедно“ страних инвестиција и онда друштво у целини, привредна предузећа и појединци углавном не питају много,²⁸ ни то да ли је страни (стратешки) партнер поштен или склон преварама, ни да ли се ради о прању новца, ни како су састављени уговори, итд.²⁹ Само је важно да се појави неки страни партнер који нуди велика обећања и најављује значајна улагања. Онда му се дају знатне повластице и у формалном и у неформалном смислу и нико, ни правници, ни економисти, а политичари понајмање, не постављају питања да ли се иза свега можда крије нека будућа превара. Не траже се у том смислу довољне гаранције, ни посебно велики оснивачки улози, који би гарантовали да неће доћи до преваре. Често се полази од тога да „мала и средња предузећа“ могу бити кључ успеха у будућем економском развоју земље, иако се при томе свесно или несвесно занемарује да управо мала и средња предузећа плаћају цену високих стопа гашења,³⁰ а то је истовремено погодан начин за остварење разних врста преварног понашања. Па чак и када се превара догоди, управо зато што је у јавности дотична, тобожња инвестиција била најављивана *urbi et orbi*, управо зато што су и политичари свему давали своју подршку, превара се не пријављује, жртва преваре остаје усамљена, и она ни не сме да много протестује и интервенише. Бити жртва преваре у привредном пословању, уопште не мора бити наивно, не много лакше и боље него када се ради о жртвама уопште, жртвама сексуалног насиља, или убистава.³¹ Финансијски крах изазван преваром, често доводи и до

само један случај да тужилац „превари“ жртву, онда се тиме губи кредибилитет за сва времена, онда тужиоцу више нико (ниједна жртва) ништа неће веровати, не само када су такве ствари у питању, већ и неке друге ствари из општег односа на релацији тужилац – жртва.

28 Мирослав Живковић, *Негосипаци њравне државе и сузбијање криминалистеџа*, „Спречавање и субијање савремених облика криминалитета II део“ издање Криминалистичко-полицијске академије, Београд, 2007.

29 О некаквој бризи за жртве и њихово обештећење да и не говоримо. То је једноставно судбина увек када се неко сиромашан нађе у неком, било каквом односу са неким богатим. Сиромашан и богати појединац, компанија, држава.

30 Исидора Бераха, „Мала и средња предузећа као фактор економског развоја и смањења незапослености у Србији“, *Страни њравни живои* 1/2011.

31 Постоји наравно разлика у менталитету и схватању моралних вредности између наших и људи са Запада. Овде су се, нарочито у појединим, патријархалним срединама живот и част (част у сексуалном и сваком другом погледу) сматрали као

самоубиства, али и пропадања многих других, пре свега запослених у дотичној фирми, али и запослених у фирмама кооперантима дотичне фирме.

У свету, постоје организације (и владине и невладине) које се релативно организовано баве проблематиком финансијских превара, које жртвама оваквих финансијских превара, пружају одређене врсте помоћи, а пре свега у правном и психолошком смислу.³² Неке од тих организација израђују и својеврсна упутства, која не говоре само о томе шта и како треба радити да се не постане жртва неке преваре, већ и шта и како радити када се, ако се, ипак постане жртва, не би ли се превазишао макар само емоционални стрес изазван преваром³³. У нашим друштвеним приликама, положај и права жртава у финансијским преварама, нарочито када учинилац преваре долази из иностранства, занемарују се, односно жртве се остављају беспомоћне да усамљене преживљавају све оно што се свакој жртви догађа у процесима тзв. секундарне виктимизације.³⁴

Замислимо на пример човека који је читавог живота штедео, како би себи и својој деци обезбедио „крив над главом“. Он коначно уплати

веће и значајније вредности него што су то новац и неке друге сличне економске вредности. Чини се међутим да се по много чему ми приближавамо Западу, па и по томе што економија и новац почињу све више да доминирају у свакодневним животима наших људи.

- 32 Тако на пример у В. Британији је посебним законским актом из 2000. године основана тзв. *FSA (Financial Services Authority)*, независна невладина организација, која има за задатак да извештава о финансијским преварама, да помаже онима који су жртве финансијских превара, да јача тржишно поверење, штити потрошаче, јача друштвену свест и одговорност. О томе на интернет адреси: www.fsa.gov.uk/Pages/About/Who/index.shtml
- 33 У САД постоји на пример једна невладина организација која се зове „*FraudAid*“ – „*Victim Advocacy*“, а која је између осталог, израдила и тзв. упутство за жртве финансијских превара (о свему томе на пример видети и на интернет адреси www.fraudaid.com/message.htm) Чини се да би таква врста једне невладине организације могла да нађе своје место и да би била од користи и у нашим условима. Али, да будемо помало цинични, у нашим условима у првом плану се налазе оне врсте невладиних организација које ипак имају првенствено (дневно)политички карактер. Очигледно да је брига за жртве, жртве финансијских превара, код нас сасвим у другом плану. Јесте тачно да жртве у ратовима, жртве посттрауматских синдрома, жртве сексуалног насиља и слично, заслужују посебну бригу и пажњу, али не треба запостављати ни жртве финансијских превара, јер шок, емоционални стрес, изазвани финансијским крахом, могу такође довести до несагледивих последица и по појединца и по његову породицу, итд.
- 34 Овде може долазити и до својеврсних медијских манипулација – велики и моћни партнер из иностранства, који је преварио домаћег малог партнера, неће бити представљен као преварант, а то све може доводити до онога о чему смо говорили на индивидуалном плану – самооптуживање. Није крив „поштени“ велики партнер из иностранства, криви смо ми.

цели, или већи део износа за стан неком инвеститору, али, врло брзо након свега, он схвата да је инвеститор исти стан продао не само њему, него и још многим другима. Има ли већег стреса и трауме од овога? Вероватно да се чак ни нека најтежа кривична дела са најтежим последицама, не могу упоредити са овом ситуацијом, ситуацијом, која је у великом броју случајева узрок и многих освета, убистава и самоубистава. Жртва, или чак и потенцијална жртва је у већини таквих случајева готово потпуно незаштићена, а појава је изгледа заиста узела маха у нашим условима. Томислав Секулић, Председник Удружења за промет непокретности „Кров“ истиче на пример то да је спас у јединственој евиденцији података о инвеститорима, евиденцији, која би се на пример водила у катастру.³⁵ Али, такве евиденције нема, као што нема ни евентуалне евиденције која би се водила при привредним коморама о томе ко су најчешћи извршиоци превара, који је њихов уобичајени *modus operandi*, на шта треба обратити пажњу и како треба реаговати када дође до финансијског краха изазваног различитим врстама превара. Највећи број грађана не познаје право, не зна која су њихова стварна права, не зна које су законске могућности и у таквој ситуацији, знатан број људи, одлучује се на очајничке потезе, потезе иза којих се број жртава и количина несреће и драстичних последица само увећава.³⁶

„Људи су куповали станове јер су мислили да су јако добро прошли када су налазили квадрат стана за 700–800 евра у центру Београда. У том тренутку су станови коштали 1.500 или 2.000 по квадрату. Зато покушавамо да створимо систем заштите. Али понављам, кључна ствар док систем не профункционише је да људи буду свесни тога да нема квадрата испод цене и да није могуће направити посао са људима сумњивог порекла“, рекао је министар Оливер Дулић. Он је рекао да је у протеклим годинама било случајева да је један стан продаван чак и по неколико десетина пута.³⁷ Овде би се могло рећи да је речени министар био помало и циничан, те да је другим речима, рекао и следеће: „Ко им је крив кад су грађани били наивни и похлепни, па су ушли у послове са ‘сумњивим’ људима?“ Међутим за разумевање механизма функционисања превара, важно је рећи и следеће: преваре не морају

35 Види: www.danas.rs/vesti/ekonomija/prevare_je_tesko_spreciti.4html?news_id=169313.

36 Тако је на пример, у нашој јавности било извесних, никада доказаних шпекулација о трагичној погибији једне четворочлане породице у Земуну – отац, мајка и двоје малолетне деце. Никада у јавности није до краја разрешена дилема да ли су они страдали – извршили убиства и самоубиства у тренутку очајања због неке преваре у вези са станоградњом, због можда неке уцене, зеленашке камате, или нечег сличног. У сваком случају, готово да се намеће закључак да је дотична породица збиља била жртва, али, као и многим другим жртвама код нас, њима на жалост није имао ко да помогне, ко да их посаветује, ко да их заштити од халапљивих зеленаша, или несавесних, бескрупулозних превараната.

37 Види: www.b92.net/biz/vesti/srbija.php?yyyy=2010&mm=08&dd=17&nav_id=452364.

одмах започети као преваре, понекад, на почетку, све може изгледати сасвим *lege artis*. Замислимо у том смислу следећу ситуацију: купац – откупљивач пољопривредних производа дође једне јесени у једно село и откупи читав род за ту годину. И одмах плати, у кешу, чак, можда и мало изнад тржишне цене. Сељаци, пољопривредни произвођачи, буду изузетно задовољни обављеним послом и наравно спремни да идуће јесени истом откупљивачу чак сами понуде целу своју летину и не сумњајући ништа буду спремни да откупљивача сачекају да се „врати“ са парама. И не само сељаци из тог, већ и сељаци из околних села. Откупљивач се наравно никада више не појави, испостави се да дотична фирма ни не постоји, те да је у питању ништа друго до превара, а да је оно први пут било „фишинг“ (пецање), „намамљивање“, или „реклама“.³⁸ Уосталом, највећи број превара у почетку и нису изгледале као преваре, па су зато и биле тако успешне.

Имајући све ово у виду, грађани на неки начин почињу да се самоорганизују на различите начине, а један од тих начина јесте и оснивање одговарајућих интернет сајтова, који треба да одиграју улогу коју би у ствари требала да одигра држава. Један од тих сајтова јесте и сајт под насловом „црна листа“.³⁹ *Crnalista.rs* је самосталан портал намењен за бољу информисаност у циљу заштите од крађе, преваре, злоупотребе или било ког другог несавесног чина од стране других правних лица. Преко матичног броја правног лица сваки посетилац може бесплатно да провери да ли се то правно лице налази на црној листи, што значи да је други корисник сајта самоиницијативно послао захтев за додавање тог правног лица у дотичну базу и исто тако приложио документа која потврђују те тврдње. Ова информација може сачувати од евентуалних превара или бар правовремено упозорити. *Crnalista.rs* је независна база, која није везана ни са привредним судом, ни са тужилаштвом, ни са било којим другим владиним органом.⁴⁰

Постојање једног оваквог сајта, портала, базе података, може међутим бити проблематично по више основа, а један од таквих проблема јесте и могућност манипулације, односно циљано, намерно нарушавање угледа неког правног лица, тј. појединог предузетника. Под видом борбе против превара, ово може бити искоришћено, злоупотребљено управо у преварне сврхе. Ставити неког на „црну листу“ као преваранта, може имати изузетно негативне економске ефекте, понекад чак и више него

38 Колико год неке то изгледало као цинизам: свака реклама јесте на неки начин „превара“ и „намамљивање“, јер се у реклами никада не говори да неки производ поред евидентно добрих има и неке своје лоше стране, а свака реклама је у основи „намамљивање“ да се један производ (или услуга) купе, испробају.

39 Види: www.crnalista.rs.

40 Види: www.crnalista.rs.

једна појединачна превара. Иза дотичне „црне листе“, не стоји држава, нити било ко други ко би гарантовао какву-такву објективност и непристрасност, те се сасвим основано може посумњати да се у појединим случајевима ипак ради о нелојалној конкуренцији. Може се десити да неко, у жељи да оштети свог конкурента, превари његове потенцијалне купце, партнере, приказујући га као преваранта. За ту ситуацију би се могло рећи: преваром против преваре. Тиме се међутим не негира сама превара, по систему „негација негације“, већ се ланац превара и начин преварног размишљања и делања, даље само шири, повећава. Ситуација је у Србији дакле таква да држава и њени органи, односно органи који су под непосредним државним, политичким утицајем, недовољно чине на заштити од превара, на превенцији преварног понашања, те су грађани остављени на неки начин сами себи, сопственој домишљатости. Да ли је то она општа порука која може привући потенцијалне стране инвеститоре?

Све у свему, грађани Србије немају довољно знања о томе шта све значи тржиште и на које се све начине могу манифестовати преваре. На све то се надовезује и сиромаштво, а сиромашан човек, као и сиромашна држава не размишљау превише о томе да ли је реч о превари или не, већ се поступа по систему „дај шта даш“! У том смислу нико вас, нарочито чини се данас у Србији, неће питати ни да ли вам је капитал чист, ни да ли су вам намере поштене, ни да ли сте у прошлости већ били осуђивани за неку превару. У Србији се ни на нивоу катастра, ни на нивоу привредних комора не води прецизна и поуздана евиденција преварних понашања и учинилаца преварних понашања, што има изузетно негативне последице на плану опште правне сигурности. Са друге стране и друштво и појединци су углавном довољно сиромашни, али и неедуковани да то код њих провоцира и лакомисленост и халапљивост, а што су све погодни предуслови за успех преварног понашања. Друштво такође не чини довољно да онима који ипак постану жртве неке од најразличитијих врста превара, пружи одговарајућу психолошку, посттрауматску помоћ, као што је то случај када је реч о неким другим врстама криминалитета,⁴¹ а што би било неопходно, јер, треба знати да и последице једне преваре за жртву и њене најближе не морају бити ништа блаже него што су то последице обичних кривичних дела, класичног криминалитета.

41 Наташа Мрвић-Петровић, „Накнада штете жртви кривичног дела у Common Law законодавствима“, *Сјирани правни животи* 1–3/2000.

Jovan ĆIRIĆ, PhD
Institute of Comparative Law, Belgrade

FRAUDS

Summary

The Serbian society is not prepared for the fight against frauds. People are poor and in that situation they are ready to believe in every lie, they are ready to believe that it is possible to earn big money on a fast and easy way. On the other hand the state does nothing to educate the people, nor anything to help the victims of the frauds. The consequences of one fraud could affect whole families and could be the cause of homicides, suicides, or something like that. It also has to be said that there is no some kind of a black list of perpetrators of frauds, which could help in the prevention of frauds. The Serbian economy is eager for foreign investments, so nobody makes a question if the money is clean or the word is about money laundering. Also, nobody makes a question if the word in some cases is about frauds or not. Such situations are very favourable for frauds in every sense. In this article, the author is speaking about those victimological and criminological problems and he also presents some very interesting and important examples of frauds in the history of the USA and the world. If the people knew some of those frauds, they would not be so naive like in the situation that was characteristic for “Dafiment bank” and “Jugoskandic bank” at the beginning of the ‘90s in Serbia.

Key words: *frauds, victims, poverty, historical examples, black lists.*